

ZA SLOVENIJO BREZ OVIR

Dr. Katja Vadnal¹

Izvleček

Po Konvenciji OZN o pravicah invalidov so invalidi ljudje z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi, intelektualnimi ali senzoričnimi okvarami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, da bi enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi. Konvencija zavezuje tako R Slovenijo kot tudi Evropsko unijo, da okrepi vlogo invalidov, da lahko v celoti uživajo svoje pravice ter v celoti izkoristijo sodelovanje v družbi. Analiza Akcijskega program za invalide za obdobje 2007-2013 kaže, da cilje bolj ali manj uresničujemo predvsem na normativni ravni, medtem ko so razmere na ključnih področjih še vedno zaskrbljujoče. Pri tem gre predvsem za ti. začaran krog revščine. Tudi strategija EU o invalidnosti za obdobje 2010–2020 je v razvojni strategiji EU 2010-2020 umeščena pod okrilje platforme za boj proti revščini in izključenosti. Ciljna področja strategije so dostopnost, sodelovanje, enakost, zaposlovanje, izobraževanje in usposabljanje, socialna zaščita ter zdravje. Izboljšanju na teh področjih bodo zavezovale vse konkretne aktivnosti EU, tudi na področju vseživljenjskega učenja. Pri tem pa naj tudi za razvoj vseživljenjskega učenja invalidov velja. »Nič o invalidih brez invalidov«.

Namesto uvoda

Moj prijatelj Sašo že 7 let dela v komunalnem podjetju in je za to delo ustrezno usposobljen. Ima eno samo željo: da bi kosil s kosilnico z nitko. Pa mu tega me dovolijo niti poskusiti, ker se preveč bojijo, da bi se mu kaj zgodilo (Firbas, 2011). Dušan zna kar nekaj angleščine in svoje znanje smiselno uporablja (Osebna komunikacija, 2011). Tega se naučil na tečaju, ki ga je kar tako, prostovoljno, vodil njegov vzgojitelj. Svoje znanje bi želel izpopolniti, pa ne najde ustreznega programa, ker da je oseba »s posebnimi potrebami«.

Termin »oseba s posebnimi potrebami« je v bistvu nekoliko ponesrečen poskus politično korektno terminologije. V raziskovanju, načrtovanju, umeščanju v pravne, finančne in kadrovske okvire ter, končno, pri praktični izvedbi, kot tudi spremljanju in vrednotenju učinkov je pač potrebno upoštevati, da nikakor ni vseeno, ali bodo vključene osebe z motnjami v duševnem razvoju (kjer gre primarno za skromnejše intelektualne potenciale) ali n.pr. osebe z motnjami duševnega zdravja ali osebe s cerebralno paralizo, ki imajo povsem drugačne »posebne potrebe« - kar pomeni tudi drugačne možnosti in pogoje (Vadnal in sod., 2004). Društvo študentov invalidov (Društvo..., 2011) opozarja, da izraza študent s posebnimi potrebami in študent invalid v univerzitetnih dokumentih enačita in si prizadeva, da bi obveljal izraz študent invalid. Razlog za to pa je ta, da v kategorijo študentov s posebnimi potrebami poleg invalidov spadajo še študenti športniki, kulturniki, starši in tisti s šibkim socialno ekonomskim statusom, zaradi česar je težje definirati do kakšnih prilagoditev so upravičene določene skupine študentov znotraj te kategorije. Gluhi in naglušni se tako z izrazitimi izobrazbenimi deficiti soočajo predvsem zato, ker je npr. terciarno izobraževanje neprijazno uporabi slovenskega znakovnega jezika (NSIOS, 2010). Slepota pomeni zgolj nezmožnost gledanja, nikakor pa ni veljavna predpostavka za absolutno nezmožnost produciranja, učenja, izobraževanja ali kvalitetnega življenja (Ferenčak, 2008). Enako velja za

---

¹ Zveza SOŽITJE-zveza društev za pomoč osebam z motnjami v duševnem razvoju Slovenije, 1000 Ljubljana, Samova 9; info@zveza-sozitie.si

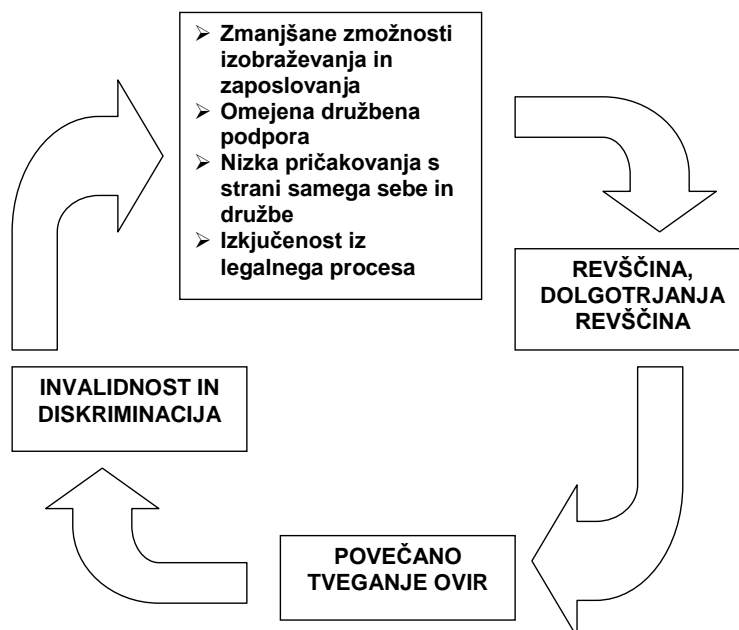
telesno invalidnost, le arhitekturne ovire je potreba odpraviti ali ustrezno prilagoditi delovna/izobraževalna orodja. Poleg tega Zaviršek, Zorn in Videmšek (Zaviršek in sod., 2002) menijo, da so posebne potrebe in poudarjanje le-teh na nek način problematični. Nekoga določiti kot osebo s posebnimi potrebami pomeni odvisnost in problematičnost.

Na vprašanje, kako naj jih poimenujemo, so t.i. ljudje s posebnimi potrebami dejali, da želijo biti ljudje (Zaviršek in Škerjanc, 2000). Ne gre torej za posebne potrebe, gre za posebne družbene okoliščine, ki nas prav vse omejujejo ali spodbujajo, vključujejo ali izključujejo ali pa kar vse hkrati.

Leta 2008 je R Slovenija ratificirala Konvencijo OZN o pravicah invalidov (Zakon o ratifikaciji..., 2008) in se s tem zavezala, da bo ustvarila razmere, da bodo državljanke in državljani R Slovenije z dolgotrajnimi telesnimi, duševnimi, intelektualnimi ali senzoričnimi okvarami, ki jih v povezavi z različnimi ovirami lahko omejujejo, enako kot drugi polno in učinkovito sodelovali v družbi. Konvencija zavezuje tako R Slovenijo kot tudi Evropsko unijo, da okrepi vlogo invalidov, da lahko v celoti uživajo svoje pravice ter v celoti izkoristijo sodelovanje v družbi in evropskem gospodarstvu, zlasti preko enotnega trga.

Akcijski program za invalide 2007-2013

Vlada R Slovenije je leta 2006 sprejela Akcijski program za invalide za obdobje 2007-2013 (Akcijski..., 2006), ki izhaja iz splošnih in mednarodno veljavnih načel uravnavanja problematike invalidov (Standardna..., 1993) in si zastavlja 11 operativnih ciljev: od krepitev ozaveščenosti o invalidih in njihovem prispevku k razvoju skupnosti do odkrivanja in preprečevanja nasilja ter diskriminacije nad invalidi. Poročila o izvajanju akcijskega programa (Poročilo..., 2007; Poročilo..., 2008; Poročilo..., 2009) kažejo, da te cilje bolj ali manj uresničujemo predvsem na normativni ravni, medtem ko so razmere na ključnih področjih še vedno zaskrbljujoče. Pri tem gre predvsem za ti. začaran krog revščine.

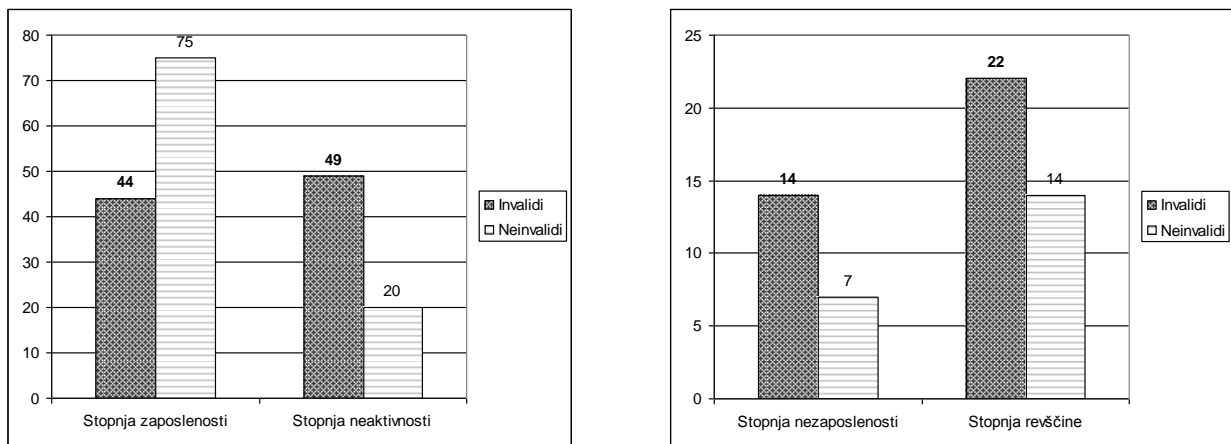
Slika 1: Krog revščine (prirejeno po Atkins in Guisti, 2004)

Rezultati številnih domačih in tuji raziskav (Holland, 2011; Pilih, 2009; Braithwaite in Mont, 2009; OECD, 2003; OECD, 2010, European..., 2010a) opozarjajo na povezanost med invalidnostjo in revščino. Tako npr. Leskošek (2008) navaja kot glavne vzroke za revščino med invalidi:

- sistemsko diskriminacijo, ki je vidna predvsem v segregacijskih oblikah bivanja, izobraževanja in zaposlovanja
- delo na slabše plačanih delovnih mestih, kjer so zahtevane manjše sposobnosti, posledica tega je nizko plačilo in onemogočeno napredovanje
- nižjo stopnjo izobrazbe, ki je posledica nedostopnega izobraževanja in odvrčanje od tega
- dodatne potrebe (tolmači, asistenca, tehnični pripomočki itd.), ki jih delodajalci, šole in javnost vidijo kot oviro, ki naj bi odvrnila invalide od trga dela in znanja.

Še pred krizo, davnega leta 2005, je bilo v Sloveniji med brezposelnimi skoraj 10 % invalidov (Vertot, 2007). Pilih (2009) pa navaja, da jih je bilo po podatkih Zavoda za zaposlovanje leta 2008 med nezaposlenimi že 18 %. Leta 2009 pa so v devetih invalidskih podjetjih začeli stečajni postopek (Poročilo..., 2009).

Tehnološke spremembe in pa globalizacija gospodarstva imajo negativne učinke na zaposlitvene možnosti nizko usposobljenih delavcev, vključno z invalidi. Pri invalidih je v primerjavi z neinvalidi bistveno bolj verjetno, da ne dokončajo sekundarnega izobraževanja, da predčasno zapustijo šolanje in bistveno manj verjetno, da so deležni poklicnega usposabljanja. Tudi sestava brezposelnih invalidov v Sloveniji kaže podobno sliko. Kar polovica jih ima I. stopnjo izobrazbe (nepopolno osnovno šolo), samo 1,5 % pa VI. ali VII. stopnjo izobrazbe (fakultetno izobrazbo), pri čemer jih je 74 % starejših od 40 let (Vertot, 2007). Raziskava v državah-članicah Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) je pokazal, da je v povprečju stopnja zaposlenosti invalidov 40 % pod splošno ravno, stopnja brezposelnosti pa dvakrat višja (OECD, 2010).

Slika 2: Socialno in ekonomsko zaostajanje invalidov koncem prvega desetletja 21. stoletja v državah-članicah OECD (OECD, 2010)

Najboljši način za vključevanje invalidov v večinsko družbo je njihovo vključevanje v zaposlitev. Večja zaposlenost pospešuje socialno vključenost in zmanjšuje stopnjo tveganja revščine med njimi, povrh vsega pa znižuje javne izdatke za podpore invalidom. Zato naj bo politika taka, da zagotovi ustrezne in gotove dohodke invalidom, ki res ne morejo delati (npr. ljudje z težjimi, težkimi in kombiniranimi motnjami v telesnem in duševnem razvoju) in

njihovim družinam, po drugi strani pa naj zagotovi ustrezne spodbude in podpore tistim, ki lahko delajo (npr. ljudje z zmernimi motnjami v duševnem razvoju).

Ko so leta 2001 spraševali skupino fantov in deklet z motnjami v duševnem razvoju, kakšen poklic bi najraje opravljali, če bi imeli takšno možnost, so našli: novinarka, frizerka, delavka v tovarni, poštar, trener, mizar, natakar, kuhar, voznik letala, zidar, policaj, avtomehanic, športnik, šivilja, vzgojiteljica, komunalni delavec, rudar, poslovnež. (Inclusion..., 2001). Tedaj svojih želja niso mogli uresničiti, saj sta jim bili na voljo le dve možnosti zaposlovanja: redna oblika, ki je primerna za osebe z lažjo motnjo, in pa za osebe z zmernimi in težjimi motnjami vključevanje v varstveno delovne centre, kjer pa sta delo in zaposlitev zgolj metodi dela.

Leta 2007 sprejet Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (Zakon..., 2007) je prinesel več novih možnosti zaposlovanja (zaščitno in podporno zaposlitev), kot tudi pravico do zaposlitvene rehabilitacije, katere cilj je, da se invalid usposobi za ustrezno delo, se zaposli, zaposlitev zadrži in v njej napreduje ali spremeni svojo poklicno kariero.

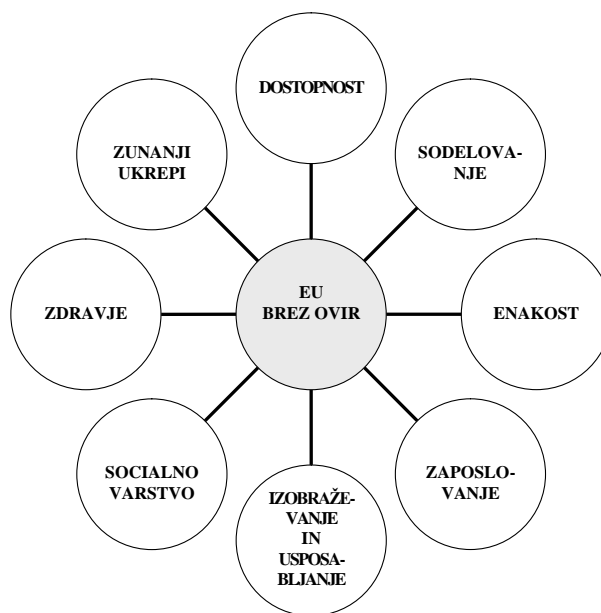
Po sedaj veljavni zakonodaji bi tisti, ki bi bili radi mizar, šivilja, komunalni delavec lažje uresnili svoje poklicne ambicije (Želva, 2011). Ko pa bi se želeli redno zaposliti, bi naleteli na past. Ko bi se enkrat vključili v trg dela, povratek nazaj v status uživalca socialni pravic enostavno ne bi bil več mogoč, kljub temu da je v Akcijskem programu za invalide 2007-2013 predvidena možnost »vzpostavljanja sistema, ki bo omogočal prehod invalida iz statusa invalida oziroma iz statusa uživalca socialnih pravic v status iskalca zaposlitve ali zaposlene osebe ter nazaj (Akcijski..., 2006). Takšne fleksibilnosti zakonodaj na področju zaposlovanja ne omogoča in je tako le mrtva črka na papirju (Poročilo..., 2009). V Sloveniji smo se torej odločili za lažjo pot: ohranjanje socialno varstvenih podpor, pri katerih pa bi radi čim več prihranili zaradi ti. vzdržnosti javnih financ. Nizka stopnja zaposlenosti invalidov gre skupaj z visokimi izdatki za invalidsko „varstvo“. To pa je praksa številnih držav. Velika večina jih 95 % in več javnih izdatkov za invalide namenja pasivnim podporam (OECD, 2010).

Strategija vseživljenjskega učenja v Sloveniji (Strategija..., 2007) pojem »vseživljenjsko učenje« opredeljuje kot dejavnost in proces, ki zajema vse oblike učenja, bodisi formalnega ali neformalnega in aformalnega ter naključnega ali priložnostnega. Med cilji, ki si jih zastavlja, je tudi zagotavljanje ustreznega ravnotežja med vlaganjem v izobraževanje in učenje za izboljševanje človeškega kapitala (povečevanje produktivnosti, konkurenčnosti in individualne zaposljivosti) ter vlaganjem v izobraževanje in učenje za osebni razvoj in dejavno demokratično državljanstvo. To postaja v kontekstu realnosti eno ključnih vprašanj razvoja sodobnih družb. Za dostojanstvo invalidov pa še prav posebej. Po drugi strani pa naj bo učenje po meri učeče se oseb, kar pomeni, da se skušata izobraževanje in usposabljanje optimalno prilagoditi potrebam in zahtevam ciljne skupine (Strategija..., 2007).

Participativno akcijsko raziskovanje potreb ljudi z motnjami v duševnem razvoju in koliko so zadovoljene je relativno novo področje. McCausland (2010) poroča o tem, da so starejši ljudje z motnjami v duševnem razvoju, vključeni v skupnostno varstvo na Irskem, zadovoljni s prehrano in dnevnimi aktivnostmi. Poročajo pa tudi, da niso zadovoljne njihove potrebe na področjih izobraževanja in pa upravljanja z denarjem. Pri tem se ljudje z težjimi in težkimi motnjami soočajo z bistveno več nezadovoljenih potreb v primerjavi z ljudmi z lažjimi in zmernimi motnjami v duševnem razvoju. Vključevanje programov vseživljenjskega učenja v sistem skupnostne skrbi se tako kaže kot smiseln in nujen ukrep. Raziskava življenjskih izkušenj starejših ljudi z motnjami v duševnem razvoju in njihovih predstav o t.i. aktivnem

staranju (Buys, 2008) je pokazala, da si želijo več nadzora nad zadevami, ki se tičejo njihovega življenja, kot tudi smiselnih življenjskih vlog. Zanje so važni mentalna stimulacija, druženje, zanesljiva podpora in varnost, saj so bile teme, ki so jih še posebej izpostavili: biti opolnomočen, biti aktivno vključen, imeti občutek varnosti, pridobivati smiselne spretnosti in učenje, imeti prijateljske odnose, kot tudi biti zdrav in v dobri kondiciji. Riddell (2001) v svoji raziskavi opozori, da ljudje z motnjami v duševnem razvoju svoje identitete ne izbirajo prosto med različnimi opcijami, temveč jim jo pripiše družba. »Motnje v duševnem razvoju« so dominanten razlog, da so ti ljudje prikrajšani na področju ekonomskih in političnih pravic. Pri tem opozori tudi na razlike med spoloma. Bolj verjetno je, da bodo po končanem šolanju v usposabljanje vključeni moški z motnjami v duševnem razvoju, kot pa ženske z motnjami v duševnem razvoju. Ker pa ni možnosti za zaposlitev, bodo prikrajšani za kakršno koli smiselno socialno vlogo. Tudi za ženske z motnjami v duševnem razvoju najverjetneje ne bo prostora na trgu dela, bodo pa imele v primerjavi z moškimi več recipročnih, čeprav omejenih, socialnih stikov, saj so bolj vključene v domača opravila kot moški, za katere ta dela opravlja kdo drug.

Evropska strategija o invalidnosti za obdobje 2010–2020: obnovljena zaveza za Evropo brez ovir (Evropska..., 2010a; Inclusion..., 2010)

Slika 3: Področja ključnih aktivnosti za »Evropo brez ovir«

Strategija se osredotoča na odstranitev ovir, s katerimi se soočajo invalidi. Nacionalna prizadevanja za izboljšanje dostopnosti in za odpravo diskriminaciji bo EU po letu 2013 tudi intenzivneje finančno podpirala.² Odpravljanju ovir so namenjene aktivnosti na področjih dostopnosti, sodelovanja, enakosti, zaposlovanja, izobraževanja in usposabljanja, socialnega varstva, zdravja in zunanjih ukrepov³.

² Financiranje aktivnosti bo vključeno v splošno financiranje, s pravilno uporabo člena 16 Splošne uredbe o Strukturnih skladih (Uredba..., 1999) ter s povečanjem zahtev o dostopnosti pri javnih naročilih. Pri tem pa se morajo vsi ukrepi se izvajati v skladu s konkurenčnim pravom EU, zlasti pravili o državni pomoči.

³ Zunanji ukrepi so namenjeni definiraju aktivnosti EU v odnosih s tretjimi državami in mednarodnimi organizacijami. EU in države-članice bi morale spodbujati pravice invalidov v svojih zunanjih ukrepih, vključno s širitvijo EU, sosedskimi in razvojnimi programi. EU bo spodbujala soglasje in zavezo pri reševanju oprtih

Dostopnost

Dostopnost, ki je predpogoj za sodelovanje v družbi in gospodarstvu, je opredeljena kot zagotavljanje invalidom, da imajo enako kot drugi dostop do fizičnega okolja, prevoza, informacijskih in komunikacijskih tehnologij in sistemov (IKT) ter drugih objektov in storitev. Gre torej za to, da se invalidom zagotovi dostopnost do blaga, storitev, vključno z javnimi storitvami, in podpornih naprav. Na vseh teh področjih še vedno obstajajo velike ovire. Tako v EU-27 le 5 % javnih spletnih strani v celoti izpolnjuje standarde spletne dostopnosti, čeprav jih je več delno dostopnih. Veliko izdajateljev televizijskih programov še vedno nudi le malo podnaslovljenih programov in takih z opisom zvoka .

Ukrepi:

- uporaba zakonodajnih in drugih instrumentov, kot so standardizacija za optimizacijo dostopnosti do grajenega okolja, prevoza in IKT v skladu s programom za digitalne tehnologije in usmeritvami Unije inovacij
- raziskava prednosti sprejema pametne pravne ureditve za zagotovitev dostopnosti izdelkov in storitev, vključno z ukrepi za pospešitev uporabe javnih naročil, kot tudi za spodbujanje vključevanja, dostopnosti in „oblikovanja za vse“ v izobraževalne programe ter usposabljanje za relevantne poklice
- pospeševanje razvoj trga za podporne tehnologije v celotni EU
- proučitev možnosti z državami članicami in drugimi zainteresiranimi stranmi za pripravo „Evropskega akta o dostopnosti“ do leta 2012.

Sodelovanje

Polno sodelovanje invalidov v družbi se lahko doseže tako, da se jim omogoči, da uživajo vse koristi državljanstva EU, da se odstranijo administrativne in vedenjske ovire za polno in enakopravno sodelovanje in nudijo kvalitetne storitve v skupnosti, vključno z dostopom do osebne pomoči. Pri tem pa je ovir, ki invalidom preprečujejo, da bi v celoti uveljavljali svoje temeljne pravice, vključno z njihovimi pravicami državljanstva Unije, in omejujejo njihove možnosti, da bi enako kot drugi sodelovali v družbi, je še veliko. Pri tem gre za:

- premagovanje ovir, ki jih imajo invalidi pri uveljavljanju svojih pravic kot posamezniki, potrošniki, študentje, gospodarski in politični akterji, in pri mobilnosti znotraj EU;
- spodbujanje prehoda od institucionalnega varstva do varstva znotraj skupnosti z uporabo sredstev Strukturnih skladov in Sklada za razvoj podeželja za podporo razvoja storitev znotraj skupnosti ter krepitevjo ozaveščenja o položaju invalidov, ki živijo v nastanitvenih domovih, zlasti otrok in starejših ljudi;
- izboljšanje dostopnost športnih, prostočasnih, kulturnih in rekreacijskih organizacij, dejavnosti, dogodkov, objektov, izdelkov in storitev, vključno z avdiovizualnimi; spodbujanje sodelovanja pri

Ukrepi

EU bo podpirala nacionalne dejavnosti na naslednjih področjih:

- prehod od institucionalnega varstva do varstva znotraj skupnosti, vključno z uporabo sredstev Strukturnih skladov in Sklada za razvoj podeželja za usposabljanje človeških virov in prilagajanje socialne infrastrukture, razvoj shem za financiranje osebne pomoči, spodbujanje ugodnih delovnih razmer za poklicne negovalce ter podporo za družine in nepoklicne negovalce;
- zagotavljanje dostopnosti športnih, prostočasnih, kulturnih in rekreacijskih organizacij in dejavnosti ter uporaba možnosti za izjeme v direktivi o avtorskih pravicah.

---

vprašan invalidnosti na mednarodnih forumih (ZN, Svet Evrope, Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj – OECD itd.).

športnih dogodkih in organizaciji posebnih športnih dogodkov za invalide; raziskovanje možnosti, kako olajšati uporabo znakovnega jezika in Braillove pisave pri komuniciranju z institucijami EU; uveljavljanje volilne pravice državljanov EU; spodbujanje čezmejnega prenosa avtorskih del v dostopni obliki; spodbujanje uporabe obsega izjem iz Direktive o avtorskih pravicah.

Enakost

Več kot polovica Evropejcev meni, da je v EU diskriminacija na podlagi invalidnosti ali starosti močno razširjena (European..., 2010a). Zato je ključni cilj izkoreniniti diskriminacijo na podlagi invalidnosti v EU. Komisija bo tako zagotovila, da se Direktiva 2000/78/ES, ki prepoveduje diskriminacijo pri zaposlovanju, v celoti izvaja. Enako obravnavanje invalidov bo spodbujala prek kampanj za ozaveščanje na ravni EU in na nacionalni ravni ter podpirala delo nevladnih organizacij na ravni EU, ki so aktivne na tem področju. Posebno pozornost bo posvetila tudi kumulativnemu učinku diskriminacije, ki jo invalidi morda izkusijo na podlagi drugih dejavnikov, kot so državljanstvo, starost, rasa ali narodnost, spol, vera ali prepričanje ali spolna usmerjenost.

Ukrepi:

EU bo podpirala in dopolnjevala nacionalne politike in programe za spodbujanje enakosti:

- uporaba obstoječe zakonodaje EU pri zaščiti pred diskriminacijo
- izvajanje aktivne politike za boj proti diskriminaciji
- spodbujanje enakih možnosti v vseh politikah.

Zaposlovanje

Kakovostna delovna mesta zagotavljajo gospodarsko neodvisnost, spodbujajo osebne dosežke in nudijo najboljšo zaščito pred revščino (Evropska platforma..., 2010; European..., 2008). Vendar pa je stopnja zaposlenosti invalidov le okoli 50-odstotna. Zato je cilj veliko večjemu številu invalidov omogočiti, da se z lastnim delom preživljajo na odprtem trgu dela. Pri tem bo Komisija v celoti izkoristila možnosti strategije Evropa 2020 in njenega Programa za nova znanja in spretnosti ter nova delovna mesta (Evropska..., 2007; Program..., 2008⁴), tako da bo državam članicam nudila analize, politične smernice, izmenjavo informacij in drugo podporo. Pri tem bo posebno pozornost posvetila mladim invalidom pri prehodu iz izobraževanja v zaposlitev, kot tudi mobilnosti znotraj delovnega mesta na odprtem trgu dela in v zaščitenih delavnicah prek izmenjave informacij in vzajemnega učenja. Prav tako bo skupaj s socialnimi partnerji obravnavala vprašanje samozaposlitve in kakovostnih delovnih mest, vključno delovnimi razmerami in kariernim napredovanjem. Komisija bo okrepila svojo podporo prostovoljnimi pobudami, ki spodbujajo upravljanje raznolikosti na delovnem mestu, kot so listine o raznolikosti, ki jih podpišejo zaposleni, in pobuda za socialna podjetja.

Ukrepi

EU bo podpirala in dopolnjevala nacionalna prizadevanja za:

- analiziranje položaja trga dela invalidov;
- boj proti tistim nadomestilom za delovne nezmožnosti, ki invalide odvrtaajo od vstopa na trg delovne sile;
- pomoč pri njihovem vključevanju na trg dela z uporabo Evropskega socialnega sklada (ESS);
- razvoj aktivnih politik na trgu dela, omogočanje dostopnejših delovnih mest; razvoj služb za zagotavljanje zaposlitev, podpornih struktur ter usposabljanj na delovnem mestu;
- spodbujanje uporabe Uredbe o splošnih skupinskih izjemah, ki dovoljuje dodelitev državne pomoči (Uredba..., 2008) brez predhodne priglasitve Komisiji.

⁴ Referenčni okvir določa osem ključnih kompetenc: 1) sporazumevanje v maternem jeziku; 2) sporazumevanje v tujih jezikih; 3) matematična kompetenca ter osnovne kompetence v znanosti in tehnologiji; 4) digitalna pismenost; 5) učenje učenja; 6) socialne in državljanske kompetence; 7) samoiniciativnost in podjetnost ter 8) kulturna zavest in izražanje.

Izobraževanje in usposabljanje⁵

V starostni skupini od 16 do 19 let je stopnja ne vključenosti v izobraževanje 37 % za osebe, ki jih invalidnost znatno omejuje, in 25 % za osebe, ki jih invalidnost omejuje do neke mere, v nasprotju s 17 % za osebe, ki jih invalidnost ne omejuje. Zato bo v središču pozornosti Komisije spodbujanje vključujočega izobraževanja in vseživljenjskega učenja za dijake in študente invalide pod pobudo Mladi in mobilnost (Povzetek..., 2011), upošteva odgovornost držav-članic za učne vsebine in organizacijo izobraževalnih sistemov.

Ukrepi

EU bo podpirala nacionalna prizadevanja prek ET 2020, strateškega okvira za evropsko sodelovanje v izobraževanju in usposabljanju (Svet..., 2009), in sicer na področju:

- odpravljanja pravnih in organizacijskih ovir za invalide v sistemih splošnega izobraževanja in vseživljenjskega učenja;
- nudenja pravočasne podpore za vključujoče izobraževanje in prilagojeno učenje ter zgodnje prepoznavanje posebnih potreb;
- nudenja ustreznega usposabljanja in podpor strokovnjakom, ki delajo na vseh ravneh izobraževanja, kotu tudi poročanja o stopnjah sodelovanja in rezultatih izobraževanja.

Socialno varstvo

Nižja udeležba v splošnem izobraževanju in na trgu dela vodi do dohodkovnih neenakosti in revščine invalidov, kot tudi do družbene izključenosti in osamitve. Zato je ključni cilj na tem področju spodbujanje dostojnih življenjskih razmer za invalide. Invalidi morajo imeti koristi od sistemov socialne varnosti in programov za zmanjšanje revščine, pomoči, povezanih z invalidnostjo, javnih stanovanjskih programov in drugih podpornih storitev ter programov upokojevanja in nadomestil. Komisija se bo tem vprašanjem posvetila prek Evropske platforme za boj proti revščini (Evropska platforma..., 2010; Evropean..., 2010b).

Ukrepi

EU bo ob polnem spoštovanju razmer in možnosti držav-članic podpirala:

- nacionalne ukrepe za zagotovitev kakovosti in trajnosti sistemov socialne varnosti za invalide, zlasti prek izmenjave politik in vzajemnega učenja.

Zdravstvo

Invalidi imajo lahko omejen dostop do zdravstvenih storitev, vključno z rutinskimi zdravljenji, kar vodi do neenakosti v zdravstvu, ki niso povezane z njihovo invalidnostjo. Upravičeni so do enakega dostopa do zdravstvenega varstva, vključno s preventivnim zdravstvenim varstvom, ter posebnih cenovno dostopnih storitev zdravstvenega varstva in rehabilitacije, ki upoštevajo njihove potrebe, vključno s potrebami na podlagi spola. To je predvsem naloga držav članic, ki so odgovorne za

Ukrepi

EU bo podpirala nacionalne ukrepe za:

- zagotavljanje dostopnih, nediskriminatornih zdravstvenih storitev in objektov;
- spodbujanje ozaveščenosti o invalidnosti v zdravstvenih šolah in učnem programu za zdravstvene delavce;
- zagotavljanje ustreznih rehabilitacijskih storitev;
- spodbujanje storitev za duševno zdravje in razvoj zgodnjega posredovanja ter storitev ocenjevanja potreb.

⁵ Glej tudi: Pevec Grm S. 2010. Razvoj poklicnega in strokovnega izobraževanja v skupnem evropskem prostoru. Cedefop.

http://www.izobrazevanjeodraslih.si/index.php?Itemid=64&format=raw&gid=29&option=com_docman&task=doc_view&tmpl=component

organizacijo in zagotavljanje storitev zdravstvenega varstva in zdravniške oskrbe. Komisija bo podpirala razvoj politik za enak dostop do zdravstvenega varstva, vključno s kakovostnimi zdravstvenimi in rehabilitacijskimi storitvami, ki so namenjene invalidom. Posebno pozornost bo invalidom namenila pri izvajanju politik za reševanje neenakosti v zdravstvu; spodbujanju ukrepov na področju zdravja in varnosti pri delu za zmanjšanje tveganj razvoja invalidnosti med delovnim življenjem in za izboljšanje ponovnega vključevanja delavcev z invalidnostjo.

Inkluzivno vseživljenjsko učenje invalidov

Analiza vseživljenjskega učenja v Sloveniji (GHK..., 2011) je pokazala, da so v programe izobraževanja odraslih vključeni tisti, ki so že sicer dobro izobraženi, medtem ko je vključenost različnih marginalnih skupin, tudi invalidov, skromna. Zdi se, da so ovire tako institucionalne kot tudi dispozicijske. To pa pomeni, da v paradigmo vseživljenjskega učenja ni ustrezno vgrajeno oziroma operacionalizirano načelo vključevanja – inkluzije.

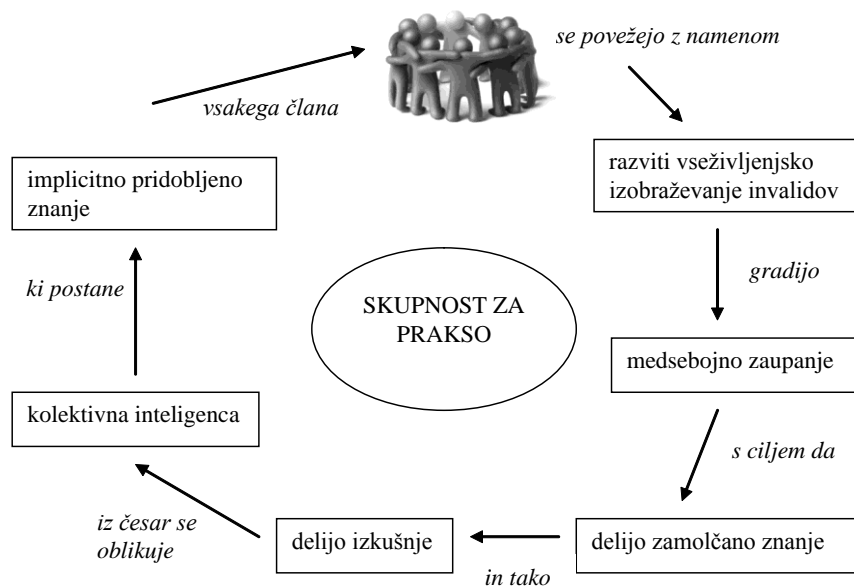
Inkluzijo definiramo s spremembami v družbi, s katerimi se le-ta prilagaja različnosti, se zoperstavlja diskriminaciji in odpravlja ovire. Ovire, s katerimi se srečujejo invalidi, so povezane z odnosom večinske družbe do invalidov in do njihove opolnomočenosti ter z naravo politično-ekonomsko razvojne filozofije (Inclusive....., 2008). Kot je zapisal Berger (1995), je inkluzija udejanjena tedaj, ko večinska družba sprejme, vključi osebo z motnjami v duševnem razvoju tako kot je oziroma spoštuje in ohranja njeno identiteto.

Pri inkluziji gre torej za zelo kompleksen odločitveni sistem z visoko soodvisnostjo med akterji, kar pomeni, da nihče od njih posamezno ne more vpeljati/izpeljati ustrezne politike. To pa pomeni, da je v podporo kreiranju izvedbenih in izvedljivih politik na tem področju ustrezno metodologijo participativnega odločanja, ki bo zajelo vse relevantne deležnike. Praksa pa kaže, da je ključno tveganje takega odločanja asimetrija vpliva posameznih (skupin) deležnikov, ki najpogosteje izvira iz njihove zelo različne usposobljenosti (Danish..., 2006; Vadnal, 2007).

V tem kontekstu je smiselno uporabiti koncept kolektivnega učenja, ki je v vseživljenjskem učenju že tako globoko ukoreninjen (Bogataj in Findeisen, 2008). Pri tem bi bilo smiselno pretehtati možnost oblikovanja slovenske »skupnosti za prakso« na ciljnem področju (Community of Practice⁶). Za skupnost za prakso je namreč značilno, da mora imeti tri nepogrešljive strukturne elementa, in sicer področje vedenja/znanja, skupnostne medsebojne odnose in prakso (Wenger in Snyder, 2000; Wenger in sod, 2002, Wenger, 2006).

---

⁶ Takšno skupnost za prakso oziroma Community of Practice Farming for Health (<http://www.farmingforhealth.org>) smo oblikovali ljudje, raziskovalci in praktiki, ki nas zanima in povezuje področje zelenih programov socialnega varstva oziroma povezovanje kmetijstva z zdravstvenim in socialnim varstvom. Ta skupnost je že generirala kar nekaj mednarodnih raziskovalnih projektov, kot tudi mrežo praktikov, ki te programe tudi izvajajo.

Slika 4: Skupnost za prakso (Prirejeno po Conversations..., 2011).

Na ta način, čeprav zaenkrat v neformalizirani obliki, so nastali in še nastajajo nacionalni programi VŽU (vseživljenjskega učenja odraslih ljudi z motnjami v duševnem razvoju), ki jih pripravlja in izvaja Zveza SOŽITJE. Programi so namenjeni prvenstveno krepitvi opolnomočenosti odraslih z zmernimi, težjimi, težkimi in kombiniranimi motnjami v duševnem razvoju pri ključnih zadevah njihovega življenja, obogatitvi njihovih socialnih stikov in pa razvoju sposobnosti tudi za to, da se lahko bolje prilagajajo novim, nepredvidljivim življenjskim situacijam. S pridobivanjem novega znanja, spretnosti in izkušenj želimo ustvariti dobre možnosti za krepitev občutka lastne vrednosti in izboljšanje samopodobe - samospoštovanja in zaupanja vase⁷. Posebnost teh programov je v tem, da jim skušamo priznati odraslost, saj so bili vse do nedavnega zaradi instituta podaljšanja starševskih pravic obravnavani kot otroci (Zveza..., 2011). Programi so dobro sprejeti, njihov obseg narašča do te mere (okoli 1000 udeležencev in okoli 500 spremljevalcev in strokovnjakov), da že presega finančne možnosti Zveze. To pa terja od nas novih rešitev, saj smo edini ponudnik tovrstnih programov VŽU pri nas.

Za razmere na področju vseživljenjskega učenja v Sloveniji pa je značilno tudi to, da je podrejeno zahtevam javnih razpisov in ne potrebam in željam ciljnih skupin. Povrh vsega je običajno, da razpisi že vnaprej določajo področja in metode kot tudi teme, kar seveda duši inovativnost (GHK..., 2011). Pri tem pa vedenja je o potrebah, tudi izobraževalnih, invalidov v bolj malo (Fakulteta..., 2008), pa še tista, ki so, so bolj malo v uporabi. To pa ni v skladu s »pametno pravno ureditvijo EU« oziroma s tem, da so stališča tistih, na katere ima pravna ureditev največji vpliv, ključno vlogo pri oblikovanju politik. Pri tem se bo Komisija še posebej posvetila vprašanju, kako dodatno okrepiti glas državljanov in zainteresiranih deležnikov (Evropska...2010b; Preparation...,2010), invalidov torej.

⁷ Skrb za samega sebe, seminar za fante in dekleta, samozagovorništvo, računalništvo, izobraževalni, ustvarjalni (ples, glasba, likovno ustvarjanje), doživljajski in adrenalinski tabori, konjenišstvo in pohodništvo.

Namesto zaključka

Evropski invalidski forum je s posebno resolucijo (The Crisis..., 2009) opozoril Evropski svet, Svet, Komisijo in Parlament EU, Evropsko centralno banko, Mednarodni denarni sklad, Svetovno banko in pa vlade države-članice EU, da gospodarska kriza ne more in ne sme biti razlog, da bi se ne delovalo po že sprejetih načelih in politikah. Reforme izobraževalnih sistemov naj ne pomenijo zmanjševanja podpor uveljavljanju inkluzivnega izobraževanja in obnavljanje segregirajočih izobraževalnih praks. Pravico invalidov do dela in do zaposlitve ne sme izginiti iz nacionalnih politik. Skratka izvajanje politiki, ki jih nalaga Konvencija OZN o pravicah invalidov in pa Evropska strategija o invalidnosti za obdobje 2010-2020, pomeni v bistvu naložbo za čas po krizi. Temu pač mora prisluhni tudi naša država. Če naj bo Slovenija brez ovir, mora znati združiti in aktivirati vse razpoložljive vire in razumeti, da je invalid lahko zelo ustvarjalen človek. Zato gre pri vlaganjih na področju javnega upravljanja z invalidnostjo predvsem za naložbo in manj za strošek. Vendar brez nič ni nič in »nič o invalidih brez invalidov«.

Uporabljeni viri

- Atkins D., Guisti C. 2004. The Confluence of Poverty and Disability: 8 str.
<http://housingforall.org/rop0304%20poverty%20and%20disability.pdf> (Pridobljeno 12.3.2010).
- Akcijski prgram za invalide 2007–2013. 2006. Vlada R Slovenije, Ministrstvo za delo družino in socialne zadeve 18 str.
http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/word/api_07_13_cilji_cistopis_jun11.doc (Pridobljeno 5.11. 2008)
- Berger L. P. 1995. Social perspective. In: Cuzzort R. P. (ed.), King E. W. (ed.) Twentieth-century Social Thought. Orlando, Harcourt Brace College Publishers: 300-315.
- Bogataj N., Findeisen D. 2008. Celostni model izobraževanja starejših odraslih v Sloveniji upoštevajoč družbene temelje in vlogo izobraževanja odraslih, značilnosti starejših odraslih in primere dobre prakse. Poročilo raziskovalno razvojne naloge. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, Andragoški center Slovenije, Ljubljana: 156 str.
http://arhiv.acs.si/porocila/Celostni_model_izobrazevanja_starejsih_odraslih_v_Sloveniji.pdf (Pridobljeni 22.8.2011).
- Buyts L. 2008. Issues of active ageing: Perceptions of older people with lifelong intellectual disability. Australian Journal of Ageing 27 (2): 67-71.
- Braithwaite J., Mont D. 2009. Disability and Poverty: A Survey of World Bank Poverty Assessments and Implications. European Journal of Disability Research 3 (3): 219–232.
- Conversations in CME. 2011. Communities of Practice – A Framework for Learning and Improvement. <http://convcme.wordpress.com/2011/02/04/communities-of-practice-a-framework-for-learning-and-improvement> (Pridobljeni 2.8.2011).
- Danish Board of Technology. 2006. Workshop Methods.
<http://www.tekno.dk/subpage.php3?article=1235&toppic=kategori12&language=uk> (Pridobljeno 11.1.2007).
- Društvo študentov invalidov. 2011. Dobro je vedeti.
<http://www.dsis-drustvo.si/index.php/status-studenta-s-posebnimi-potrebami-invalida.html> (Pridobljeno 11.9.2011).
- Evropska komisija-GD Izobraževanje in kultura. 2007. Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje - evropski referenčni okvir. Luxembourg. Urad za uradne publikacije

- Evropskih skupnosti: 12 str. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_sl.pdf (Pridobljeno 12.7.2011).
- European Commission. 2008. Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes. Summary of the Special Eurobarometer 296: 9 str-
<http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=769&langId=en> (Pridobljeno 17.6.2011).
- Evropska komisija. 2010a. Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Evropska strategija o invalidnosti za obdobje 2010–2020: obnovljena zaveza za Evropo brez ovir. COM(2010) 636 konč. Bruselj: 11 str. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:SL:DOC> (Pridobljeno 5.6.2011)
- Evropska komisija 2010b. Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij. Pametna pravna ureditev v Evropski uniji (KOM/2010/0543 končno).
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0543:FIN:SL:HTML> (Pridobljeno 1.8.2011).
- European Commission. 2010a. Commission Staff Working Document Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe. SEC(2010) 1323 final. Brussels: 88 str. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2010:1323:FIN:EN:DOC> (Pridobljeno 5.6.2011)
- European Commission. 2010b. Commission staff working paper. List of key initiatives. Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Platform against Poverty and Social Exclusion: A European framework for social and territorial cohesion. COM(2010) 758 final. Brussels: 11 str. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2010:1564:FIN:EN:DOC> (Pridobljeno 5.6.2011).
- Evropska platforma proti revščini in socialni izključenosti.
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=961&langId=sl> (Pridobljeno 12.7.2011).
- Fakulteta za družbene vede, Mirovni inštitut in Znanstveno-raziskovalno središče Koper. 2008. Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji. Analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost. Zaključno poročilo. Ciljno-raziskovalni projekt v okviru programa Konkurenčnost Slovenije 2006-2013: 274 str.
<http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/KnjigaNediskriminacija.pdf>
- Ferenčak M. 2008. Slep in slabovidni otroci ter njihov vstop v srednjo šolo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede: 115 str.
- Firbas S. 2011. Pričevanje o lastni izkušnji. V: Preseganje ovir. Društvo specialnih in rehabilitacijskih pedagogov in Skupnost organizacij za usposabljanje oseb s posebnimi potrebami v R Sloveniji: XIX izobraževalni seminar in državna konferenca. Portorož, 24 in 25. marec 2011.
- GHK & Research voor Beleid. 2011. Country Report On The Action Plan On Adult Learning: Slovenia: 15 str. http://www.andragosko-drustvo.si/pdf/Country-report_SI_final.pdf (Pridobljeno 23.7.2011).

- Holland P. 2011. How do macro-level and policies affect the employment chances of chronically ill and disabled people. Part I: The impact of recession and deindustrialization. *International Journal of Health Services* 41 (3): 395-413.
- Inclusion Europe & Sožitje-zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije. 2001. Uveljavljanje pravic oseb z motnjami v duševnem razvoju in njihovih družin v civilni družbi. Nacionalno poročilo: Slovenija. Ljubljana, Zveza Sožitje- zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije: 72 str.
- Inclusive Development - IDDC Paper. 2008. International Disability and Development Consortium. <http://www.make-development-inclusive.org/inclusivedevelopment.php?wid=1024&spk=en> (Pridobljeno 15. 11. 2008).
- Inclusion Europe. 2010. Evropska strategija o invalidnosti. Lahko breljiva oblika. <http://www.inclusion-europe.org/uploads/SL%20-%20ETR%20disability%20strategy.pdf> (Pridobljeno 1.8.2011).
- Leskošek V. 2008. Zaposleni revni. V: Lukič G. (ur.), Močnik R. (ur.). Sindikalno gibanje odpira nove poglede. Zbornik 1. natis. Ljubljana, Zveza svobodnih sindikatov Slovenije: 11-22.
- McCausland D. 2010. Self-reported needs among older persons with intellectual disabilities in an Irish community-based service. *Research in developmental disability* 31 (2): 381-387.
- NSIOS. 2010. Poročilo predstavnikov Nacionalnega sveta invalidskih organizacij Slovenije – NSIOS. V: Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 v letu 2009: 28-35. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/api2009_net.pdf (Pridobljeno 6.7.2011).
- OECD. 2003. Transforming Disability into Ability. Policies to Promote Work and Income Security for Disabled People. Paris, OECD: 219 str.
- OECD. 2010. Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers. A Synthesis of Findings across OECD Countries. Paris, OECD: 165 str.
- Osebna komunikacija. 2011. Svetovne igre Specialne olimpiade Atene.
- Pilih J. 2009. Ekonomski položaj in socialna varnost invalidnih oseb v Sloveniji in Evropski uniji. Magistrsko delo. Ljubljana, Ekonomska fakulteta: 88 str.
- Poročilo o izvajanju akcijske programa za invalide 2007-2013 v letu 2007. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve: 34 str. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/api_07_13_poroc07.pdf (Pridobljeno, 30.6. 2011).
- Poročilo o izvajanju akcijske programa za invalide 2007-2013 v letu 2008. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve: 40 str. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/api_07_13_poroc08.pdf (Pridobljeno, 30.6. 2011).
- Poročilo o izvajanju akcijske programa za invalide 2007-2013 v letu 2009. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve: 76 str. http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/api2009_net.pdf (Pridobljeno, 30.6. 2011).
- Preparation of a new EU Disability Strategy 2010-2020. Summary of the main outcomes of the public Consultation. 2010. European Commisin. Employment, Social Affairs and Equal Opportnunities: 17 str. <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=5356&langId=en> (Pridobljeno, 27.7.2011)

- Povzetek predloga Evropske komisije. Pobuda Mladi in mobilnost.
http://ec.europa.eu/education/yom/cs_sl.pdf (Pridobljeno 5.6.2011).
- Program za nova znanja in spretnosti in nova delovna mesta.
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=sl&catId=958> (Pridobljeno 12.7.2011).
- Riddell S. 2001. The significance of the learning society for women and men with learning difficulties. *Gender and education* 13 (1): 57-73.
- Standardna pravila OZN za izenačevanje možnosti invalidov. 1993. Standardna pravila za izenačevanje možnosti invalidov je sprejela Resolucija Generalna skupščina Združenih narodov 48/96. <http://www.nsios.si/zakonodaja/2008121113124940/> (Pridobljeno, 6. 11. 2008).
- Strategija vseživljenjskega učenja. 2007. Ministrstvo za šolstvo in šport: 49 str.
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/TU2010/Strategija_VZU.pdf (Pridobljeno 3.4. 2008).
- Svet Evropske unije. 2009. Sklepi Sveta z dne 12. maja 2009 o strateškem okviru za evropsko sodelovanje v izobraževanju in usposabljanju („ET 2020“). Uradni list Evropske unije C 119/2 SL, 28.5.2009 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:SL:PDF> (Pridobljeno 15.7.2011).
- The Crisis Resolution: the impact of the economic crisis on people with disabilities. European Disability Forum.
<http://cms.horus.be/files/99909/MediaArchive/library/EDF%20crisis%20resolution%20on%20the%20impact%20of%20financial%20crisis%20on%20persons%20with%20disabilities.doc> (Pridobljeno 2.8.2011).
- Uredba Sveta (ES) št. 1260/1999 z dne 21. junija 1999 o splošnih določbah o Strukturnih skladih. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999R1260:20050222:SL:PDF> (Pridobljeno 15.7.2011).
- Uredba Komisije (ES) št. 800/2008 z dne 6. avgusta 2008 o razglasitvi nekaterih vrst pomoči za združljive s skupnim trgom z uporabo členov 87 in 88 Pogodbe Uradni list L 241, 9.8.2008, str. 3. http://ec.europa.eu/comm/competition/state_aid/legislation/block.cfm. (Pridobljeno 16.7.2011).
- Vadnal K., Borštnik I., Bužan V., Ulaga J. 2004. Modeli in ocena izvedljivosti zaposlovanja in oskrbovanja oseb z motnjami v duševnem razvoju, kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah. Končno poročilo o delu na raziskovalnem projektu v obdobju april 2002-april 2004. Ljubljana, Biotehniška fakulteta: 78 str.
- Vadnal K. 2007. »Da bi na kmetiji še naprej delal, pa kdo drug- pa ne na isti kmetiji«. Model participativnega odločanja na primeru razvoja zelenih programov socialnega varstva. V: Kavčič S. (ur.). »Slovensko kmetijstvo in podeželje v Evropi, ki se širi in spreminja«. 4. konferenca Društva agrarnih ekonomistov Slovenije (DAES), Moravske toplice, 8.-9. november 2007. Ljubljana, DAES: 195-208.
- Vertot P: (ur.) 2007. Invalidi, starejši in druge osebe s posebnimi potrebami v Sloveniji. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije: 51 str.
<http://www.stat.si/doc/pub/invalidi-2007-SLO.pdf> (Pridobljeno 8.7.2011).
- Wenger E.C., Snyder W.M. 2000. Communities of practice: The Organizationa Frontier. *Harvard Bussiness Review* January-February: 139 – 145.
http://itu.dk/people/petermeldgaard/B12/lektion%207/Communities%20of%20Practice_The%20Organizational%20Frontier.pdf (Pridobljeni 1.8.2011)
- Wenger E., McDermott R., Snyder W. 2002. *Cultivating communities of practice. A guide to managing knowledge.* Harvard Business School Press: 283 str.

- Wenger E. 2006. Communities of practice: a brief introduction.
<http://www.ewenger.com/theory> (Pridobljeni 1.8.2011)
- Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov. Uradni list RS, 16/2007.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov (MKPI), Uradni list RS, št. 37/2008 <http://www.uradni-list.si/1/content?id=86045>. (Pridobljeno 5.10.2009).
- Zaviršek D., Škerjanc J. 2000. Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjšanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva: poročilo o raziskavi. Socialno delo 39 (6): 387-419.
- Zaviršek D., Zorn J., Videmšek P. 2002. Inovativne metode v socialnem delu; opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje. Ljubljana, Študentska založba: 316 str.
- Zveza *SOŽITJE*. 2011. Posebni socialni programi 2011. <http://www.zveza-sozitje.si/posebni-socialni-programi-2011.html> (pridobljeno 30.7.2011).
- Želva - podjetje za usposabljanje in zaposlovanje invalidov, d.o.o. Ljubljana.
<http://www.zelva.si/zaposlitvena-in-poklicna-rehabilitacija/program-usposabljanja-na-delovnem-mestu> (Pridobljeno 8.3.2011).